

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

**TURGUT ÖZAL ULUSLARARASI EKONOMİ VE SİYASET KONGRESİ-1
KÜRESEL KRİZLER VE EKONOMİK YÖNETİŞİM
BİLDİRİLER KİTABI**

**TURGUT OZAL INTERNATIONAL CONFERENCE ON ECONOMICS AND POLITICS-1
GLOBAL CRISES AND ECONOMICS GOVERNANCE
CONFERENCE BOOK**

EDİTÖRLER

**Doç. Dr. Ali KOÇYİĞİT
Doç. Dr. Levent GÖKDEMİR
Doç. Dr. Hakan ERKUŞ**

**Yrd. Doç. Dr. Recep KARABULUT
Yrd. Doç. Dr. Selahattin BAKAN
Yrd. Doç. Dr. Suzan ERGÜN**

15-16 Nisan 2010 MALATYA

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları
İnönü Üniversitesi'ne aittir.
Bütün hakları saklıdır.
© 2010

Kitabın tümü yada bölümü/bölemleri
İnönü Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan
Herhangi bir yöntemle çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

ISBN 978-975-8573-08-0

Yayına Hazırlama ve Dizgi
Araş. Gör. Selim DEMEZ İbrahim DİKER

Nisan 2010
İnönü Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İnönü Üniversitesi Yerleşkesi
Elazığ Yolu 12. Km 44280 Malatya
Tel: (422) 341 00 43
<http://ozal.congress.inonu.edu.tr>

KÜRESEL EKONOMİK KRİZLERİN ÖNEMİNİ ARTIRDIĞI ENERJİ KAYNAKLARI ÜZERİNDEN YAŞANAN REKABETİN ULUSLARARASI İLİŞKİLERE ETKİSİ

Zafer AKBAŞ¹

Özet

Küresel ekonomik kriz uluslararası düzenin aktörlerinin gözünü enerji kaynaklarına çevirmiştir. Devletler finansal krizi aşmak çeşitli yöntemlere başvurmaya başlamıştır. Bu bağlamda ekonomik yapıların güçlendirilmesi uluslararası aktörlerin adeta birincil görevi haline dönüşmüştür.

Günümüz uluslararası düzeni için ekonomik kaynakların güvenliği ulusal güvenlik ile eş değer kabul edilmektedir. Bir başka söylemle ekonomik kaynakların güvenliği, günümüz uluslararası düzenin istikrar ve güvenliğini de doğrudan etkilemektedir.

Ekonomik krizler, enerji kaynaklarının önemini daha da artırmıştır. Uluslararası aktörler için ekonomik bakımdan güçlü olmanın önemli bir ayağını da enerji kaynaklarına sahip olmak oluşturmaktadır.

Dünya enerji kaynakları bakımından en önemli bölgeler Türkiye'nin çevresinde yer almaktadır. Ortadoğu, Hazar ve Karadeniz dünya enerji kaynaklarının en yoğun olduğu yerlerdir. Bu bölgelerde yer alan devletlerden İran, Irak, Suudi Arabistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan gibi ülkelerin sahip olduğu enerji kaynakları üzerinde, büyük güçler diyebileceğimiz ABD, Rusya, Avrupa Birliği ve Çin'in büyük bir rekabeti söz konusu olmaktadır ve bu durum uluslararası ilişkileri etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Krizler, Enerji kaynakları ve Güvenliği, Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Düzen.

Abstract

Global economic crisis has made actors of the international order their eyes to the energy resources. Governments have begun to take preventive measures in order to get over the crisis. In this context, strengthening economical structures has been primary task for international actors.

¹ Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Akçakoca Meslek Yüksekokulu Öğretim Üyesi, zaferakbas@duzce.edu.tr

In today's international system; security of economic sources is considered equivalent to national security. In other words, security of economic sources has a direct influence on the stability and security of today's international order.

Economic crises further increased importance of the energy resources. For international actors, an important part of being economically powerful means possessing energy resources.

In terms of global energy resources; the most important regions are positioned near Turkey. The Middle East, Hazar and Black Sea regions are the places where energy resources are concentrated. There's an intense competition between great powers which can be named as USA, Russia European Union and China on the resources of countries in the region such as Iran, Iraq, Saudi Arabia, Azarbaijan, Turkmenstan and Kazakhstan and this situation deeply effects international relations.

Keywords: Economic Crises, Energy Sources and Security, International Relations, International Order.

1.Giriş

Küresel ekonomik krizler uluslararası ya da ulusal düzeyde faaliyete bulunan aktörleri çoğunlukla güçsüz kılan bir olgudur. Uluslararası düzenin en önemli aktörü kabul edilen devletler ve aynı zamanda çok uluslu şirketler ekonomik krizler nedeniyle ekonomik, sosyal ve politik sorunlarla karşılaşılırlar.

Uluslararası aktörlerin ekonomik krizlerden çıkışı ya da ekonomik kriz halinin daha da derinleşmemesi için enerji kaynaklarına sahip olması önem taşımaktadır. Bu aktörler için en azından bu kaynaklara sahip olmasa da bu kaynaklara kolay, ucuz ve güvenli erişimi stratejik önem taşımaktadır.

Enerji kaynakları bakımından stratejik kaynak olarak nitelenebilecek olanlar petrol ve doğal gazdır. Günümüz enerji rekabeti petrol ve doğal gaz üzerinde yaşanmaktadır. Devletler arasındaki enerjiye yönelik ilişkiler artmıştır. “Boru diplomasisi” olarak adlandırılan dış politika aracı ile devletler enerji kaynakları üzerinden politikalar üretmekte, kendi çıkarlarını yönetmeye çalışmaktadır.

Avrasya bölgesinde zengin petrol yatakları ve rezervleri dışında doğal gaz yatakları ve rezervleri de vardır. Bölgenin doğal gaz rezervleri dünya doğal rezervlerinin % 40’ını oluşturmaktadır (Aras, 2001:39). Bu durum Avrasya bölgesinin stratejik önemini ve bölge üzerindeki uluslararası rekabeti artırmaktadır.

Petrol stratejik önemi nedeniyle dış politika ve güvenlik politikalarını 1900’lerin başından itibaren belirlemeye başlamıştır (Ayhan, 2006: 99). Sanayi devriminin yapılmasından sonra hızla enerji gereksinimi artmıştır. Petrol birçok ürünün ham maddesi olarak kullanılmaya da başlanmıştır. Her geçen gün devletlerin petrole olan gereksinimi artmaktadır. Bu gereksinimin artması, petrolün dış politikaları ve güvenlik politikalarını belirlemedeki rolünü de artırmaktadır.

Kafkas bölgesinin güvenli hale gelmesi, Hazar enerji kaynaklarının uluslararası pazara girmesi açısından önemlidir (Cankara, Bolat ve Kekevi, 2004: 209). Aksi halde gerek Kafkas bölgesi enerji kaynakları gerekse Hazar bölgesi enerji kaynaklarının uluslararası topluma sunulması enerji gereksiniminin karşılanması olanaksız olacaktır. Ayrıca bölgedeki istikrarsızlık bölgesel ve küresel ölçekte de güvenlik sorunlarına neden olabilecektir.

Enerji güvenliği ile ulusal güvenlik arasında güçlü bir ilişki vardır. Enerji üretimi ve nakil güvenliği sadece bu konuda muhatap alınan ülkenin diplomatik politikaları ile değil, aynı

zamanda, enerjiyi üreten, tüketen ve taşıyan ülkelerin konsensüs sağlaması ile sürdürülebilir somut politika haline dönüşmektedir (İşcan, 2002: 99). Gerçekten de enerji güvenliği konusu uluslararası boyutu olan bir konudur. Herhangi bir devletin tek başına enerji güvenliğini sağlaması nerdeyse olanaksızdır. Uluslararası pazara ulaştırılması gereken enerji kaynakları üretiminden bir başka ülkeye ulaştırılmasını içeren nakline kadar birden çok devletin, askeri, ekonomik, politik ve stratejik kararlarının etkisi altındadır.

Enerji nakil hatlarının geçtiği ülkelerin politik bakımdan istikrarlı olmayışı ya da ülkede terör ve politik sorunların olduğu durumlarda enerji kaynaklarının naklinde sorun yaşanması, büyük ekonomik kayıpların olması muhtemeldir. Bu şartlar altında ekonomisinin bu risklerden zarar gördüğü ülkelerin güvenliklerinin zarar görmesi söz konusu olabilir.

Zengin enerji kaynaklarına ya da petrole sahip olan ülkeler bazen petrole bağlı olarak çeşitli politik entrikalarla karşı karşıya kalmakta, bazen de petrolü stratejik bir tehdit unsuru haline getirmektedirler (Sariahmetoğlu, 2000: 67).

Enerji nakil hatlarından enerjinin naklini, politik nedenlerle engelleme ihtimali her zaman vardır. Enerji güvenliğinin böyle bir nedenle riske edilmesi demek ulusal güvenliğinde riske edilmesi demektir. Bu nedenle enerji nakil hatlarının geçtiği ülkelerin iç politik istikrarı kadar bu ülkelerin birbiri ile olan istikrarlı politik ilişkileri de son derece önemlidir. Bu ilişkilerin kırılganlığı doğrudan ekonomik ve politik istenmeyen sonuçlar doğurma potansiyeline sahiptir.

Enerji kaynakları ile ilgili olarak ABD, Rusya ve Çin'in birbiri ile rekabeti sonucunda güvenlik sorunu meydana gelme olasılığı oldukça yüksektir. Yani enerji rekabetinin bizatihi kendisi enerji güvenlik sorununu dolayısıyla bir uluslararası güvenlik sorununu ortaya çıkarabilecek bir potansiyele sahiptir. Çünkü bu ülkelerin değil savaşması, birbiriyle askeri olarak rekabete girmesi dahi risk içerir.

Petrol tarihinin “Petrol işleri yağlıdır, ya elinize bulaşır ya da ayağınızı kaydırır” (Pala, 2005: 204) meşhur sözünden hareketle, petrolün ilgili ülkelere gerçekten de ya fırsatlar, avantajlar sunduğu ya da tehdit kaynağı olduğu ifade edilebilir. Ortadoğu ülkelerinin tarihinin de buna şahitlik ettiği söylenebilir. Kafkas ülkeleri için de aynı durumun söz konusu olduğu söylenebilir.

2.Enerji Aktörleri ve İzledikleri Dış Politikalar

Enerji alanında politika üreten çok sayıda aktör olmakla beraber, bu aktörlerin tamamının bu kapsamda bir çalışmada ele alınması olanağı bulunmamaktadır. Bu nedenle bazı bölgesel ve uluslararası güç odaklarının izlediği politikalar incelenecektir. Bu aktörler bazen bir devlet bazen ise çok uluslu şirket şeklinde ortaya çıkmaktadır. Devletlerle birlikte çok uluslu bazı şirketlerde enerji güvenliği ile ilgili politikalar izlemektedirler. Büyük bütçeli çok uluslu şirketler karlarını maksimize etmek amacıyla, devletlerin politikalarını yönlendirmeye çalışmaktadır. Devletler de büyük petrol şirketleri aracılığıyla enerji kaynaklarına sahip ülkelerle politik ya da ekonomik ilişkiler geliştirmektedir. Bu nedenle başta petrol olmak üzere, enerji kaynağı sahibi olan ülkeler ile Exxon-Mobil, Chevron, Texaco, Gulf, BP, Shell, Unocal, Conoco gibi çok uluslu şirketlerin izlediği politikaların uluslararası ilişkiler için fırsatlar ve tehditler doğurduğu söylenebilir. Çalışmamız enerji alanında faaliyette bulunan aktörlerden devletlerin izlediği politikalar ekseninde ele alınmıştır.

Günümüz ülkeleri için enerji kaynakları bakımından dışa bağımlı olmak güvenliği tehdit eden bir olgu olarak kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak da ülkeler enerji kaynakları bakımından dışa bağımlılığı azaltacak politikalar geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bu durum bir taraftan ulusal güvenliği diğer taraftan uluslararası güvenliği tehdit etme potansiyeli içermektedir. Rusya'nın günümüzde özellikle doğal gaz konusunda izlediği politikalar ve başta Avrupa ülkeleri olmak üzere ülkelerin Rusya'ya olan bağımlılığın bu potansiyele bir örnek olarak verilebilir. Rusya kendisine enerji kaynakları bakımından bağımlı olan ülkelere karşı bu kaynaklara sahip olma gücünü zaman zaman politik bir araç olarak da kullanmaktadır.

2.1. Büyük Güçlerin İzlediği Enerji Politikaları

Büyük güçler olarak ABD, Rusya, Avrupa Birliği ve Çin'in enerji kaynaklarına yönelik izlediği politikalar uluslararası düzene yansımaktadır ve güç dengesini etkilemektedir. Bu bakımdan çalışma kapsamında genel hatları ile bu aktörlerin enerji kaynaklarına dair izlediği politikalar incelenmiştir.

Dünya enerji kaynaklarının en yoğun olduğu bölge Avrasya'dır. Avrasya bölgesinde Ortadoğu ile Hazar ve Karadeniz'in enerji kaynakları büyük bir uluslararası rekabete konu olmaktadır. Bu bakımdan en dikkati çeken aktör Rusya kabul edilebilir. Rusya her ne kadar Hazar ve Karadeniz bölgesi enerji kaynaklarına sahip ise de izlediği politikaların küresel

etkiye sahip olması nedeniyle ve ayrıca bölgesel güçlerden daha büyük bir aktör olması nedeniyle büyük güçler arasında değerlendirilerek incelenmiştir.

Enerji politikaları bakımından en önemli büyük aktörlerden biri Amerika Birleşik Devletleri'dir. ABD, sanayileşmiş ülkeler içerisinde enerji kaynaklarını en çok tüketen ülkedir. Hegemon bir güç olarak ABD'nin enerji kaynaklarına olan gereksinimi, ABD'yi kaynak arayışına itmektedir. ABD, enerji bağımlılığını azaltıcı politikalar izlemektedir.

Hakes'e (2008:2) göre, ABD'nin yabancı petrole olan bağımlılığı 2008 yılı için % 60'tır. Hakes, ABD'nin petrole olan bu bağımlılığını, 2003 Irak Savaşı'nın sonuçlarından daha büyük bir ekonomik ve güvenlik riski içeren bir durum olarak nitelendirmektedir.

ABD, özellikle 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında uluslararası alanda "Bush Doktrini" olarak adlandırılan bir güvenlik konseptinin uzantısı olarak güvenlik öncelikli politikalar izlemeye başlamıştır. Bununla birlikte terörle mücadeleye öncelik vermiş ve özellikle Orta Asya ve Ortadoğu ülkeleriyle daha öncesine göre daha yoğun diplomatik ilişkiler yürütmüştür. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak da gerek Orta Asya ülkeleri, gerekse Ortadoğu ülkeleri ile enerji ve enerji güvenliği içerikli politik ve ekonomik ilişkiler kurmuştur.

2007 verilerine göre, ABD tek başına dünya petrol kaynaklarının % 10'unu üretilip, % 25'ini tüketen ve petrolünün % 58'ini ithal eden bir ülkedir. Durum böyle olunca ABD için petrol ithali, politik ve ekonomik bağlantıları nedeniyle, ulusal güvenliği doğrudan etkileyen bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Crane, Goldthau, Toman ve diğerleri, 2009: xiii).

ABD küresel aktör olarak Avrasya bölgesinde büyük projeleri olan bir ülkedir. ABD'nin enerji nedeniyle izlediği dış politikalar bölge ve bölge dışı ülkelerin politikalarını da etkilemektedir. ABD'nin dünyanın en büyük enerji kaynaklarına sahip olan Ortadoğu bölgesine olan ilgisi stratejik, politik ve ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Aynı durum Kafkasya ya da Hazar bölgesi için de geçerlidir.

Enerji politikaları günümüzde devletlerin dış politikalarında önemli bir yere sahiptir. ABD Enerji Bakanı Bill Richardson Kasım 1998'de ABD'nin Hazar petrolü ile ilgili "Boru Hattı Siyaseti"ni, ABD'nin enerji güvenliğini etkileyen, "stratejik güzergahların ABD ile aynı değerleri taşımayan ülkelere geçmesini önlemek, bölgedeki yeni bağımsız devletleri Batı'ya çekmek, boru hatlarının ve siyasetin doğru yönde şekillenmesi" hedefiyle açıklamıştır (Çongar, 1998:21-22).

ABD, Hazar bölgesine dair stratejisini gerçekleştirmenin ilk adımını Hazar'ın her iki yakasındaki petrol ve gaz kaynaklarını dünya piyasalarına ulaştıracak bir boru hattı sistemi kurmak olarak belirlerken diğer taraftan, İran'ın saf dışı bırakılması ve Batı ile entegre olmasının sağlanması amaçlarını güderek çözümün adını "Doğu-Batı Enerji Koridoru" olarak koymuştur (Çongar, 1998:22). ABD, için petrol kaynaklarının Batı'ya güvenli aktarımı, enerji kaynakları üzerindeki Rus hakimiyetinin kalkmasını ve enerji kaynakları üzerinde kendi kontrolünün gerçekleşmesine yönelik politikalar izlemektedir (Aras, 2001: 274)

ABD'nin bölge politikalarında Rusya'nın önemli bir yeri vardır. ABD, "çevreleme teorisi" çerçevesinde önceleri Sovyetler Birliği'ni kontrol etme politikasını izlemiştir. Ayrıca daha önce iyi ilişkiler kurduğu İran'da İran Devrimi'nin yaşanması sonrası İran'ı ve aynı zamanda Irak'ı da kontrol etmek amacıyla "çifte çevreleme" politikası izlemiştir. Bölge de İsrail'in güvenliği de ABD için büyük öneme sahiptir (Arı, 2004:194-201). Ancak ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, uzun yıllar etkili olamadığı Kafkas- Hazar bölgesinde etkinliğini artırmaya yönelik politikalar geliştirmiştir. Bu bağlamda Rusya ile de daha yakın ilişkiler kurarak bölgede etkin olmaya, özellikle bölge enerji kaynakları üzerinde pay sahibi olmaya çalışmıştır diyebiliriz.

ABD'nin enerji ve güvenlik temelli Orta Asya ve Kafkasya'nın içinde bulunduğu Avrasya politikası; bölge petrol üreticisi ülkelerin Rus etkisinden uzak tutulması, ABD'nin bölgedeki konumunun sağlamlaştırılması, İran'ın etkisinin önlenmesi, petrol ve doğal gaz kaynaklarının çeşitlendirilmesi, bunların üretim olanaklarının artırılarak fiyatların ucuzlamasının sağlanması, Amerikan şirketlerinin enerji kaynaklarından pay almasının sağlanması, bölge ülkelerinde siyasal istikrarın temelini oluşturan ekonomik zenginliğin sağlanması gibi bir dizi önemli hedeflerden oluşmaktadır (Ayhan, 2006: 373).

ABD, Azerbaycan ve Kazakistan ile birlikte Hazar Muhafız Gücü (Caspian Guard) meydana getirerek bir taraftan bölgedeki enerji kaynaklarının güvenliğini sağlamakta bir taraftan da rekabet içinde bulunduğu Rusya ve İran'a karşı bu gücü bir caydırıcı unsur olarak kullanmaktadır (Külebi, 2007: 71).

ABD'nin Avrasya ve enerji politikalarına yöneltilen eleştiriler, bu politikaların İran'ı dışlayan, Rusya'nın etkisini azaltmaya yönelik algılanan, Azerbaycan karşısında Ermenistan'ı kayıran, enerji çıkarlarını bölgede demokrasinin yerleşmesi, insan hakları ve bölgenin uzun vadeli ekonomik, sosyal gelişmesinin önünde tutan özellikleri noktalarında toplanmaktadır (Kılıçbeyli, 2005: 134)

ABD gerek petrole ve diğer enerji kaynaklarına olan bağımlılığı gerekse enerji arz bölgelerine yönelik izlediği politikalar nedeniyle enerji güvenliği konusunda en önemli aktör olmaya orta hatta uzun vade de devam edecek gibi görünmektedir. Bu nedenle enerji güvenliği konusu ya da güvenlik konusu ele alınırken, ABD politikalarının ne yönde seyredeceğinin takip edilmesi diğer enerji aktörlerine kendi çıkarları bakımından düşen bir görev olarak ifade edilebilir.

Enerji alanındaki en önemli aktörlerden biri de Rusya'dır. Rusya'nın enerji alanındaki en büyük rolü büyük bir enerji arz edicisi ve enerji arz eden bölge aktörlerini ekonomik ve politik yönden en çok etkileme gücü olmasından kaynaklanmaktadır.

Rusya enerji alanında politika üreten en önemli aktörlerden biridir. Moskova, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra, hem Rusya'nın uluslararası alanda kabulünü sağlamak hem de eski Sovyetler Birliği ülkeleri üzerindeki etkisini sürdürmek için Sovyetler Birliği dış politikasının iki önemli aracı olan sert askeri güç ve ideolojik tutumunu değiştirmeye karar vermiştir. Enerji, Rusya'nın en önemli ekonomik ve politik öncelidir. Enerji konusu 21. yüzyılın dünyasında, Rusya'nın askeri olmayan "yumuşak gücünün" temeli olarak kabul edilmektedir (Bochkarev, 2006: 1). Ancak bu durum, Rusya'nın askeri gücünü uluslararası ilişkilerde tamamen devre dışı bıraktığı anlamına da gelmemektedir. Rusya, Hazar bölgesinde en büyük askeri güç konumundadır. Rusya'nın aynı zamanda Hazar kıyısındaki askeri üslerini yenileme çalışmaları da devam etmektedir (Gleason, 1999: 139). Rusya, askeri üs yenilemelerini her ne kadar uluslararası terörizmle mücadele konsepti çerçevesinde gerçekleştirdiğini açıklasa da bu durum özellikle çevre ülkeleri tarafından tamamen jeopolitik nedenlere yönelik olarak yapılan bir eylem olarak değerlendirilmektedir.

Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra "yakın çevre" politikasını izleyerek kendisinden ayrılan ülkeleri yanında tutmaya, onları kontrol etmeye başlamıştır. Özellikle Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan ile yakın ilişkiler kurarak petrol ve doğal gaz antlaşmaları imzalamış ve bu suretle de onların enerji kaynaklarını da çevre ülkelere satarak büyük bir ekonomik gelir etmeye başlamıştır. Kendisi aynı zamanda büyük doğal gaz ve petrol kaynakları sahibi olan Rusya, enerji kaynaklarının kontrolü konusunda ABD, Türkiye, İran gibi devletlerle rekabet halindedir.

1990'lı yılların ortalarından itibaren Batılı devletlerin zengin enerji kaynaklarına sahip Güney Kafkasya'ya ilgilerini artırmaları sonucu Rusya'nın bölgedeki nüfuzu zayıflamaya başlamıştır. Rusya bu durumu ekonomik çıkarlarına ve güvenliğine bir tehdit olarak algılamaya başlamıştır (Çapraz, 2006: 125). Bu durum bölgede yeni bir rekabet şeklini

doğurmuştur. Bu rekabette jeostratejik konum ve ekonomik bakımdan çok önemli olan enerji kaynakları en baskın rolü oynamaktadır.

NATO'nun genişlemesi de Rusya'yı rahatsız etmektedir. Rusya, NATO'nun sınırlarının Güney Kafkasya'ya dayanmasını Soğuk Savaş'ın devamı olarak görmektedir. Bu bakımdan NATO üyesi olmak isteyen bölge ülkelerine, askeri üs, ayrılıkçı bölge ve enerji kaynaklarını baskı unsuru olarak kullanmaktadır (Kamalov, 2006: 98).

Avrasya bölgesinde Rusya'nın temel politikası, bölgede artan ABD etkisini kontrol etmek, bölgeye yabancı yatırım girişimlerini engellemek, Türkiye'nin de dahil olduğu Rusya'yı dışlayan projelere olanak tanımamaktır (Akdemir, Kuşçu ve Çağlıyan, 2004: 61).

Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra enerji kaynakları nedeniyle bölgeye gelen çok uluslu firmaları rakip olarak görmekten çok onları bir fırsat olarak görmüştür. Rusya, bu firmalar ve enerji kaynağı sahibi olan yakın çevre ülkelerle işbirliğini artırarak, hegemonik varlığını yitirse de etkinliğini bir ölçüde koruyabilmeyi hedeflemiştir (Bilgin, 2005a: 48-49).

Rusya, Gazprom şirketini kurarak doğal gaz konusunda yetkili kılmıştır. Gazprom dünyanın en büyük "devlet içinde devlet" olarak nitelendirilen doğal gaz şirkettir. Rusya'da gün geçtikçe ulusal enerji sektörü hızlı bir şekilde Kremlin'in jeopolitik aracı ve küresel politikadaki "Karşılaştırmalı Üstünlüğü"nü kaynağı haline dönüşmektedir. Enerji sektörü ve Gazprom ve Rosneft gibi enerji şirketleri ile petrol ve gaz ihracatı boru hatları alt yapısı üzerindeki hükümet veya devlet kontrolü artmaktadır (Bochkarev, 2006: 2).

Rusya, eski Sovyet coğrafyasını imtiyazlı etki alanı olarak görmektedir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin Rusya ile sürdürdüğü karşılıklı ilişki ve Türkiye'nin çok yönlü bölgesel ve uluslararası dış politikası ile dengelenebilir. Türkiye, hem Rusya ile olan ilişkilerini hem de AB ile olan ilişkilerini, dolayısıyla Batı ile olan ilişkilerini, bölgedeki gerginliği azaltmak adına gerekirse iki taraflı koz olarak kullanmalıdır (Aras, 2009: 14). Bu durum Türkiye'nin bölgesel güvenliğe olumlu bir katkısı olarak değerlendirilebilir.

Rusya ile iyi komşuluk esaslarına dayalı diplomatik ilişkiler geliştirilmelidir. Bu suretle Rusya'nın Türkiye tarafından geliştirilen politikalara karşı politikalar üretmesi engellenmiş olur diğer taraftan Rusya ile ortak enerji projeleri daha da geliştirilebilir. Böylesi bir durum her iki ülkenin çıkarıdır. Ayrıca bölge barışına ve enerji güvenliğine de bu tür yaklaşımlarla katkıda bulunulmuş olur.

Rusya enerji konusunda Batı ile işbirliği içinde politika izlemek durumundadır. Bu durum Rusya'nın Batı ile ekonomik ve siyasi bütünleşmesinin güçlenmesini sağlayacaktır. Bu

çizgiye uymayan bir politika izlenmesi halinde ise farklı sonuçlar ortaya çıkabilecektir (Aras, 2001: 277). Böyle bir surumun söz konusu olması halinde bölgesel ve küresel bakımdan istikrar sorunu çıkacak hatta politik ve ekonomik rekabetten öte çatışma doğabilecektir.

Enerji konusundaki önemli aktörlerden biri de Avrupa Birliği'dir. Gün geçtikçe üye sayısı artan birliğin enerji gereksinimi de artmaktadır. Avrupa Birliği (AB), dünyanın en yoğun enerji tüketen buna karşılık enerji kaynakları kendine yetmeyen bir bölgesini ifade etmektedir. Bu nedenle AB enerji kaynaklarının önemli bir kısmının bulunduğu Avrasya ülkeleriyle olan coğrafi yakınlık avantajı kullanarak enerji gereksinimini karşılamak istemektedir. Bu gereksinimin karşılanmasındaki en büyük yol, başta petrol ve doğal gaz olmak üzere enerji kaynaklarını boru hatları aracılığıyla enerji naklinin sağlanmasıdır.

Avrupa Birliği (AB), enerji kaynakları bakımından dışa bağımlılığı olan bir birliktir. AB, enerji kaynağı gereksinimini çoğunlukla Rusya'dan sağlamaktadır. Bundan başka Ortadoğu bölgesi de AB için önemli bir enerji kaynağı tedarikçisi konumundadır.

AB'ye üye devletler sadece devlet politikalarıyla değil enerji şirketleri aracılığıyla da enerji sektöründe yer almaktadır. Enerji gereksinimi sanayi ve teknolojideki gelişmeye bağlı olarak artmaktadır. Bu bakımdan genel olarak gelişmiş durumda bulunan Avrupa ülkeleri gelişmişlik seviyeleri arttıkça enerji gereksinimi arttığı için Rusya'ya ve diğer enerji tedarikçisi ülkelere bağımlı hale gelmektedirler. Ayrıca AB'nin ortak ve etkin bir enerji politikası geliştirememesi de bu konuda AB için bir eksiklik olarak ifade edilebilir. AB üyesi ülkeler, birlikte hareket edemedikleri için hemen her üye ülke, enerji anlaşmalarını tek başına yapmaktadır.

AB ülkeleri için enerji gereksiniminin karşılanmasında en önemli ülkelerden olan Rusya ve İran, izledikleri dış politikalar nedeniyle AB tarafından zaman zaman tehdit unsuru olarak değerlendirilmektedir.

Avrupa ülkeleri çağdaş koşullarda sürdürülebilecek bir yaşam tarzının ancak sürdürülebilir enerji, sürdürülebilir çevre, sürdürülebilir ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma ile gerçekleştirilebileceği düşüncesinden hareketle enerji politikası izlemektedirler (Külebi, 2007: 25). Enerjinin sürdürülebilir yaşam tarzı için zorunlu olduğu düşüncesi, enerji ile ilgili konuları ülkelerin gündemine taşımakta ve ülkeleri bu konuda çeşitli çözümler üretmeye zorlamaktadır.

AB'nin enerji politikalarındaki en önemli önceliklerden birisini stratejik bağımlılığın azaltılması oluşturmaktadır. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri Rus tedarikçisi Gazprom'a neredeyse yüzde yüz bağımlıdırlar. Fransa ve Almanya'nın bağımlılığı da gün geçtikçe

artmaktadır (Cornell, Nilsson, 2007: 153). Bu bağımlılık AB ülkeleri için çözülmesi gereken bir sorun olarak ifade edilmektedir.

Artan enerji rekabetinden ve Kosova'nın bağımsızlık ilanından sonra Rusya ile Batı arasında yeniden Soğuk Savaş Dönemi'ni çağrıştıran bir güvensizlik ortamı doğmuştur. AB, giderek artan bir şekilde enerji kaynakları bakımından Rusya'ya bağımlı olmaktan endişe duyarken, ABD, Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasında etkili olmasından dolayı kaygı duymaktadır. Benzer şekilde Rusya'da ABD'nin 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında bölgeye yönelik izlediği politikalar sonucu bölgede kalıcı olmasından, adeta yeni bir çevreleme uygulaması değerlendirmesi yaparak rahatsızlık duymaktadır. Bütün bu çatışma ya da güvensizlik durumları Türkiye için Soğuk Savaş Dönemi'nde olduğu gibi kazanç sağlayabilir (Kasım, 2008: 178-179).

AB'nin enerjiye olan gereksinimi enerji arz güvenliğini AB için daha önemli hale getirmiştir. Enerjinin günümüz dünyası için vazgeçilmezliği de göz önüne alınca AB'nin enerji konusunda Hazar ve Ortadoğu ülkeleri ile önemli bağlantılar kurması zorunluluğu doğmuştur. AB enerji gereksinimini bu ülkelere sağlarken enerji koridoru olarak Türkiye'den de yararlanmak durumundadır.

Çin dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisine sahip ülkelerinden biridir. Çin'in gücü artık küresel güç niteliğine ulaşmış durumdadır. Ekonomik gücü politik gücüne de destek vermektedir. Batılı ülkeler özellikle ABD için Çin, ekonomik gücü nedeniyle büyük bir stratejik ve politik güç olarak rekabet edilmesi gereken bir ülke konumundadır.

Çin ekonomisinin enerji gereksiniminin 2030 yılında bugünkünden iki kat fazla olacağı tahmin edilmektedir. Bu nedenle Çin Hükümeti enerji konusunda ARGE faaliyetlerine önemli kaynak ayırmakta hatta enerji konusunda teknoloji üreten yabancı yatırımcılara finansal destek vermekte ve vergi muafiyeti tanımaktadır (Mutioğlu, Özdemir, 2008: 109).

Çin ekonomik büyümesini sürdürebilmek amacıyla bir taraftan kendi enerji kaynaklarını harekete geçirmeye çalışmakta, diğer yandan da İran ve Rusya gibi önemli enerji kaynağı sahibi ülkelerle enerji diplomasisi yürütmektedir.

2.2. Bölgesel Aktörlerin Enerji Politikaları

İran, dünyanın en büyük doğal gaz ve petrol üreticilerindedir. Bu yönüyle de dünyanın hatırı sayılır enerji aktörlerindedir. İran gerek enerji kaynakları sahipliği gerekse Batılı ülkelerle olan çoğunlukla "sorunlu" ilişkileri nedeniyle enerji konusunda önemli aktörlerden biridir.

Basra Körfezi, zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olan İran'ın rekabet ettiği ülkelere karşı en önemli kartıdır. İran, gerek kendi topraklarında çıkan enerji kaynaklarını kullanarak, gerekse Hazar bölgesi ülkeleri ile olan enerji bağlantılarını kullanarak politikalar üretmektedir. İran, bölge ülkelerinin petrol ve doğal gazlarını satan ülkelere biri olması nedeniyle de önemli bir enerji kaynağı ve satıcısı konumuna yükselmiştir.

İran toplam ihracat gelirlerinin yüzde seksenden fazlasını petrol ve petrol türevlerinden elde etmektedir. İran'ın elde ettiği bu gelir bütçesinin yaklaşık yüzde ellisine karşılık gelmektedir. Ayrıca İran, sahip olduğu petrol ve gaz alt yapısıyla *swap* (getir-götür; değiş-tokuş) olanakları sunmaktadır. Bu durum da İran'ı, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve çok uluslu şirketlerle ortaklık fırsatı meydana getirmektedir (Bilgin, 2005a: 60-62).

İran'ın bölgedeki varlığı gerek Türkiye gerekse bölge ülkeleri için zaman zaman güvenlik tehdidi oluşturmakta ise de bu durum bazen de fırsatlar sunmaktadır. İran, ABD ve Rusya ile enerji konusunda rekabet yaşamaktadır. ABD ile diplomatik bakımdan kötü denilebilecek ilişkilere sahip olan İran, Rusya ile ABD'ye karşı bir ortaklık yürütüyor olsa da yine de enerji kaynakları ve bunların nakli konusunda rekabet içerisinde. İran'ın Azerbaycan ve Türkmenistan ile enerji anlaşmaları İran'ı daha önemli bir enerji üreticisi ya da satıcısı konumuna getirmiştir.

İran'ın ABD politikalarına karşı yürüttüğü enerji diplomasisi Türkiye için de bir avantajdır. Çünkü İran ile Türkiye arasında kurulan petrol ve doğal gaz nakil hatları Türkiye'nin çıkarınıdır. Bu sayede İran doğal gaz ve petrol kaynaklarını Avrupa'ya nakletmek olanağı bulurken Türkiye'de bundan ekonomik gelir elde etmektedir (Akdemir, Kuşçu ve Çağlıyan, 2004: 62-63).

Enerji arz eden ülkelere biri de Suudi Arabistan'dır. Suudi Arabistan, enerji arz eden ülkeler içinde en önemli ülkelere biridir. Suudi Arabistan tek başına dünya petrol rezervinin % 25'ine sahiptir. Başta ABD olmak üzere, Batılı ülkelere iyi ilişkileri olan Suudi Arabistan enerji kaynaklarına sahip olması ve politik duruşu nedeniyle önemi artan bir ülkedir.

Irak'ta önemli enerji rezervlerine sahiptir. Ancak yakın zamanda ülkenin içinde bulunduğu politik ve ekonomik durum Irak'ın enerji arz edici rolünü baltalamıştır. Bununla birlikte orta ve uzun vadede yine enerji konusundaki önemli aktörlerden birinin Irak olacağı kuşkusuzdur.

ABD, Rusya, Çin gibi enerji güvenliği konusunda politika üreten gelişmiş ülkelerin yanında gelişmekte olan bazı ülkelere de enerji konusunda önemli aktörlerdir. Hatta sadece gelişmekte olan bazı ülkelere değil, çok uluslu şirketler de artık enerji konusunda önemli rol

üstlenmektedir. Çok uluslu şirketler de izledikleri politikalar sayesinde, devletlerin politikalarını yönlendirme ya da etkileme kapasitesine sahip olmuşlardır.

ABD, Azerbaycan ve Kazakistan ile birlikte Hazar Muhafız Gücü (Caspian Guard) adlı bir askeri güç oluşturmuştur. Buna karşın Rusya'da, Hazar Gücü (CASFOR Force) adlı askeri gücü oluşturarak, ekonomik ve stratejik kazançlarını koruma çabası içine girmiştir.

Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan önemli petrol veya doğal gaz üreticisi olan ülkelerdir. Bu ülkeler sahip oldukları enerji kaynakları nedeniyle enerji güvenliği konusunda önemli ülkelerdir. Bu ülkelerin sahip olduğu kaynaklar gerek kendileri gerekse özellikle Batılı ülkeler için korunması ve geliştirilmesi gereken kaynaklardır.

Azerbaycan sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarını ekonomik gelişmesi bakımından en önemli unsur olarak kullanmaktadır. Ancak petrol dışındaki diğer sektörlerdeki gelişme yetersizliği Azerbaycan için geleceğe yönelik olarak çözülmesi gereken bir sorundur. Alt yapı eksiklikleri de petrol endüstrisinden elde edeceği karlılık oranını olumsuz etkilemektedir. Türkiye ve çok uluslu şirketlerle yaptığı antlaşmalar Azerbaycan petrolünün satışını kolaylaştırmaktadır (Bilgin, 2005b: 154-160). Azerbaycan bir dönem dünya petrol gereksiniminin önemli bir kısmını karşılama potansiyeli olan büyük bir petrol üreticisidir.

Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, 20 Eylül 1994'te batılı ülkelerle petrol antlaşması imzalamıştır. ABD'nin başını çektiği bu antlaşmaya ayrıca, İngiltere (BP, Remko,), Rusya (Lukoil), Norveç (Statoil), Türkiye (TPAO), Suudi Arabistan (Delta), Japonya (İtoçu) taraf olmuşlar ve bir konsorsiyum oluşturmuşlardır. Bu antlaşma Azerbaycan'da "Yüzyılın Antlaşması" olarak adlandırılmış ve 12 Kasım 1997'de "yüzyılın antlaşması" ile petrolden gelir elde edilmeye başlanmıştır. Bu şirketler 30 yıl süreli geçerliliği olan antlaşma kapsamında Azerbaycan Devlet Şirketi ile birlikte Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi'ni kurmuşlardır (Aliyev, 1998: 22 ve 156-157).

1994'te yürürlüğe giren antlaşma, Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarını kapsamakta olup, Azerbaycan bu yataklar üzerindeki mülkiyet hakkını korumuştur. Azerbaycan, artık dış politikada önemli bir araç haline gelen enerji kaynakları ile ilgili imzalanmış olan bu antlaşma ile dünya ekonomisine entegre olmaya yönelik ilk adımı da atmış kabul edilmektedir (Aras, 2001:59 ve 64)

Hazar havzası petrol rezervleri bakımından dünyanın önemli petrol üretim merkezleri olan Meksika ve Kuzey Denizi ile rekabet edebilecek bir petrol hacmine sahiptir. Azerbaycan'da bu bölgenin en büyük petrol üreticisidir (Karagür, 2007:10).

ABD’li şirketler tarafından yapılan araştırmaya göre, Kazakistan’ın Hazar Kıyısında yer alan Tengiz Petrol yatakları dışında, sadece Azerbaycan’a ait karasuları ile Bakü çevresinde, işletilmeye yeni başlanan, işletilecek ve çıkarılmayı bekleyen petrol rezervlerinin toplam değerinin 4 trilyon dolar olduğu saptanmıştır (Ülkü, 2000:294). Bu durum 1990’lı yılların başında yapılan bir saptamayı anlatmaktadır. Zaman içinde petrol fiyatlarının artışı ve Azerbaycan dışındaki Hazar bölgesi ülkelerinin de petrol rezervi bu rakama dahil edilecek olursa bölgenin çok büyük bir ekonomik potansiyele sahip olduğu anlaşılır.

Azerbaycan petrolü denilebilir ki ülkeye refah ve mutluluk değil yani fırsatlar değil savaş, darbe ya da darbe girişimleri, kargaşa gibi sorunlar yani tehditler getirmiştir. Azerbaycan’da çıkarılan petrolün rantını esas olarak başta Rusya olmak üzere diğer devletler ve çok uluslu şirketler paylaşmaktadır. Bu nedenle Azerbaycan halkı bu enerji kaynaklarından gereği kadar yararlanamamaktadır. Bakü- Novoroski hattı ile Bakü-Supsa hattı gibi iki boru hattından petrol ihraç eden Azerbaycan, gerek Rusya’nın izlediği politikalar gerekse altyapı yetersizlikleri nedeniyle elde edebileceği büyük ekonomik gelirden mahrum kalmaktadır (Yüce, 2006: 165-169).

Kazakistan’ın alt yapı eksikliği ve geniş coğrafyası doğal dağıtımında sorunların yaşanmasına neden olmakta ve ülkeyi Rusya’ya bağımlı kılmaktadır. Kazakistan, rafine işlemi eksikliğini Rusya ile gidermektedir. Kazakistan’da da enerji sektörü dışındaki sektörlerin gelişmemesi geleceğe yönelik önemli bir sorun olarak varlığını devam ettirmektedir (Bilgin, 2005b: 212).

Türkmenistan Rusya’nın ulaşım sistemine bağımlı durumdadır. Ülke zengin doğal gaz yataklarına sahip olmakla beraber, bu kaynağı satma bakımından sorunlar yaşadığı için Rusya ve çok uluslu şirketlerle işbirliğine gitmiştir. Türkmenistan da, Kazakistan ve Azerbaycan için olduğu gibi “Hollanda Hastalığı” tabir edilen ekonomik durumla karşı karşıya kabul edilmektedir (Bilgin, 2005b: 245-255). Gerçekten de Türkmenistan için söz konusu olabilecek olan Hollanda Hastalığı riski daha önce Hollanda için olduğu gibi, Azerbaycan ve diğer büyük enerji kaynakları sahipliği yapan ülkeler için de söz konusu olabilecektir.

Türkiye gerek sahip olduğu sert gücü (hard power) gerekse yumuşak gücü (soft power) sayesinde bölgede önemli bir enerji aktörü olarak kabul edilmektedir. Türkiye’nin yirmi birinci yüzyılda daha yoğun izlemeye başladığı enerji diplomasisi bölgesel aktör olarak önemli etkilere sahiptir.

Türkiye sahip olduğu askeri gücü ile birlikte ekonomik gücü ve özellikle Hazar-Karadeniz ve Ortadoğu ülkeleri ile olan güçlü diplomatik ilişkileri sayesinde büyük güçlerin de hesaba

katmak durumunda olduğu bir ülke halindedir. Türkiye'nin istikrarlı bir ekonomik ve politik yapıya sahip olması Türkiye'yi rakip ülkelere göre ne çıkaran unsurlardır.

Türkiye bölgenin enerji kaynaklarının Batıya güvenli, sürekli ve ucuz sevk edilmesi bakımından en avantajlı ülke konumundadır. Türkiye bu konumundan yararlanarak boru hatları diplomasisini güçlendirmekte ve enerji kaynağı arz ve talep eden ülkeler arasında bir enerji koridoru oluşturmak suretiyle önemli roller üstlenmektedir.

Türkiye'nin izlediği barışlı dış politika bölgesel ve küresel istikrara katkı yapmaktadır. Bu bağlamda olmak ve İnan'ın Batı ile yaşadığı nükleer krizde de görülmek üzere bölgesel ve küresel ölçekte barış ve güvenliği tahdit eden unsurların ortadan kaldırılmasına ve istikrarın sağlanmasına önemli katkı yapmaktadır.

3. Sonuç

Enerji kaynağına sahip olan aktörlerin izlediği politikalardan da anlaşılacağı üzere, enerji alanı için içinde birçok aktörün olduğu, büyük bir politik ve ekonomik rekabetin yaşandığı bir alandır. lkeler gelişmişlikleri oranında gittikçe artan bir şekilde enerjiye gereksinim duymaktadırlar. Bu gereksinimi ülkeler ve uluslararası rekabeti daha da tırmandırmaktadır. Artan rekabet ve enerjinin getirileri beraberinde risk faktörü de içermektedir. Bu risklerin en büyüğü de güvenlik riskidir. Enerjinin sağlanması, nakli gibi konularda gerek ulusal gerekse uluslararası ölçekte ortaya çıkmaktadır.

Enerji kaynaklarına sahip olan devletler diğer devlere göre “karşılaştırmalı üstünlüğe” sahip olmaktadır. Enerji kaynaklarına sahip olmayan devletlerin dış ticaret dengelerinde açık meydana gelebilmektedir. Enerji kaynaklarına sahip olmayan ya da bu kaynakları kendine yetmeyen ülkeler bu gereksinimlerini karşılamak üzere çeşitli politikalar izlemektedir. İzlener bu politikalar çeşitli düzeylerde uluslararası etkiye sahiptir. Enerji kaynakları güvenliğinin ekonomik kriz dönemlerinde önemin daha da arttığı söylenebilir. Ekonomik krizler enerji kaynaklarına duyulan gereksinimi artırmaktadır. Bu durum da uluslararası düzende aktörlerin g politikalarına ve rekabetine neden olmaktadır.

Enerji kaynakları ile ilgili devletlerin izlediği politikalar karşılıklı bağımlılık ekseninde gelişebilirse, uluslararası düzenin devamına ve istikrarına katkı yapacaktır. Ancak enerji alanında devletlerin izledikleri politikaların sert güç eksenli olması durumunda bölgesel ve hatta küresel barış ve istikrar zarar görebilecektir.

Kaynakça

- AKDEMİR, İ. O., KUŞÇU, V. ve ÇAĞLIYAN, A. (2003), “Küresel Enerji Dolaşımına Göre Türkiye’nin Konumu ve Enerji Diplomasisi”, Orhan Kılıç ve Mehmet Çevik (Ed.), IV. Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu, Tarihten Günümüze Dış Tehditler, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ. ss. 41-68.
- ARAS, B. (2009), “Türkiye ve Rusya Federasyonu: Çok Boyutlu Ortaklık” *SETA Analiz*, İstanbul.
- ARAS, O. N. (2001), Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, Der Yayınları, İstanbul.
- ARI, T. (2004), Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya, Alfa Yayınları, İstanbul.
- AYHAN, V. (2006), İmparatorluk Yolu, Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- BİLGİN, M. (2005a), Avrasya Enerji Savaşları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- BİLGİN, M. (2005b), Hazarda Son Darbe, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- BOCHKAREV, D. (2006), Russian Energy Policy During President Putin’s Tenure: Trends and Strategies, GMB Publishig Ltd., London, pp.1-44.
- CANKARA, Y., BOLAT, N. ve KEKEVİ, S. (2004), “11 Eylül Sonrası ABD’nin Kafkasya Stratejileri”, Orhan Kılıç, Mehmet Çevik (Ed.), IV. Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ, ss.199-210.
- CORNELL, S. E. & NİLSSON, N. (2007), “Daha Yakın Bir Güneydoğu Komşuluğu: Geniş Karadeniz Bölgesi ve Avrupa Güvenliği” *Avrasya Dosyası Karadeniz’in Yeni Jeopolitiği Sayısı*, Cilt: 13, Sayı: 1, ss.141-171.
- CRANE, K., GOLDTHAU, A. TOMAN, M. & Diğerleri (2009), *Imported Oil And U.S. National Security*, RAND Corporation, Santa Monica.
- ÇAPRAZ, H. (2006) “Rusya’nın Güney Kafkasya Politikası ve Batılı Devletler (1991-2000)” *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 29-30, ss.125-146.
- ÇONGAR, Y. (1998), “ABD’nin Bakü-Ceyhan Politikası: Nedenler, Sorunlar, Çözüm Arayışları”, Ali Özoğlu (Ed.), Yüzyılın Son Petrol Savaşı, Stratejik Araştırmalar Grubu, Elya Yayıncılık, İstanbul, ss.19-3.

- GLEASON, G. (1999), *The Central Asian States: Discovering Independence*, Boulder, Westview.
- HAKES, J. (2008), *A Declaration Of Energy Dependence, How Freedom From Foreign Oil Can Improve National Security, Our Economy, and the Environment*, John Wiley&Sons Inc. New Jersey.
- İŞCAN, İ. H. (Bahar 2002), “Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye”, *Avrasya Etüdüleri*, Sayı: 22, , ss.87-105.
- KAMALOV, İ. (2006), “Soğuk Savaş Sonrasında Rusya’nın Güney Kafkasya Politikası”, *Stratejik Analiz*, Sayı: 79, Kasım 2006, ss. 91-99.
- KASIM, K. (2008), “Türkiye’nin Karadeniz Politikası: Temel Parametreler ve Stratejiler”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt: 3, No: 5, ss. 172-180.
- KILIÇBEYLİ, E. H. (2005), “Türk-Amerikan İlişkilerinde Avrasya Jeopolitiği”, *Avrasya Dosyası, Türkiye-ABD İlişkileri Özel Sayısı*, Cilt: 11, Sayı: 2, ss.126-137.
- KÜLEBİ, A. (2007), *Türkiye’nin Enerji Sorunları ve Nükleer Gerekliklik*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- MUTİOĞLU, H. ve ÖZDEMİR, A. (Mayıs 2008), “Küreselleşmenin Jeoekonomi ve Enerji Politikalarına Etkisi” *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 11, ss.99-112.
- PALA, C. (2005), “Enerji Perspektifinden Türkiye-ABD İlişkilerinin Yeni Boyutu: Irak’ın Geleceğine İlişkin Bir Senaryo Denemesi”, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 11, Sayı: 2, ss. 184-213.
- SARIAHMETOĞLU, N. (İlkbahar-Yaz 2000), “Hazar Petrol Boru Hattının Güzergahı ve Güvenliği Meselesine Bakış”, *Avrasya Etüdüleri*, Sayı: 17, ss.67-80.
- SARIAHMETOĞLU KARAGÜR, N. (2007), *Petrolün Sihirli Dünyası: Bakü*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- ÜLKÜ, İ. (2000), *Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan*, Doğan Kitap, İstanbul.
- YÜCE, Ç. K. (2006), *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele, Ötüken Yayınları*, İstanbul.